

УДК 378.016:811.161.2

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.4.20>

І. В. КУЗЬМІНА

*викладач циклової комісії словесних дисциплін,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: ikuzjmina@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0002-7126-1967>*

О. М. СТОЛЯРЧУК

*викладач циклової комісії словесних дисциплін,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: olgastolyarchuk@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0002-5778-1608>*

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ УСНОГО МОВЛЕННЯ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті розкриваються такі поняття, як «культура», «мовлення» та взаємозв'язок між ними. Визначено фактори, які впливають на мовну культуру студентів, звернено увагу на методи формування мовленнєвої культури в умовах вищої школи. Акцент робиться на способах продукування усного мовлення, видах мовних і звукових прав та комунікаційних завдань.

У статті побіжно висвітлено окремі прикладні аспекти сучасної комунікативно зорієнтованої методики формування мовленнєвої культури студентів у процесі вивчення курсу української мови та фахових дисциплін. Особливу увагу було приділено розвитку у студентської молоді небайдужості до виражальних можливостей слова, престижу своєї мови у цілому і професійного мовлення зокрема. Досвід викладацької роботи засвідчує, що питання про культуру повсякденного мовлення здобувачів освіти, на жаль, продовжує набувати особливого драматизму з огляду на гібридні загрози національній безпеці у контексті окупаційної війни РФ проти України. Значні зусилля потрібно спрямовувати на формування мовної свідомості сучасної молоді, бо «як основа духовності народу, мова є підмурком існування нації» (О. Пономарів). Сучасне інформаційне суспільство висуває нові вимоги до освіти, одна з яких полягає у навчанні людей, які можуть приймати ключові рішення та знаходити шляхи спілкування в нових середовищах. Мобільність, самостійність, креативність, здатність пристосовуватися до швидких змін – ці риси особистості стають вирішальними і їх формування потребує впровадження нових підходів у процес навчання. Сучасна педагогіка спрямована на створення оптимальних умов для інтелектуального розвитку та самореалізації особистості, оскільки людина є найвищою цінністю суспільства. Від рівня освіти в країні залежить добробут людей і можливість інтелектуальної конкуренції на міжнародній арені. Для викладачів мови важливо, щоб молодь цікавилася літературою, прагнула більше дізнатися про рідну мову та формувала мовну культуру.

Ключові слова: культура, культура мовлення, методи, вправи, завдання.

Поставлення проблеми. В Україні вивчення мови є національним обов'язком кожного українця. При цьому держава гарантує вільний розвиток і використання мов в етнічних спільнотах. У поліетнічному середовищі формування культури мови є першочерговим завданням. Кожна мова є відображенням національної культури народу і важливим засобом соціалізації особистості. «Спілкування людей завжди здійснюється в певній культурі, використовуючи специфічну національну мову, унікальний мовний образ світу та закони спілкування, вироблені в цій мові та культурі» [Стахів :

12]. Велике значення мають дослідження становлення національної культури. За словами В. Сухомлинського, «Мовна культура людини є дзеркалом її духовної культури. Найважливішим засобом впливу на дитину, облагородження її почуттів, душі, думок і переживань є краса і велич, сила і виразність рідної мови» [Сухомлинський : 202].

Сучасне інформаційне суспільство висуває нові вимоги до освіти, одна з яких полягає у навчанні людей, які можуть приймати ключові рішення та знаходити шляхи спілкування в нових середовищах. Мобільність,

самостійність, креативність, здатність пристосовуватися до швидких змін – ці риси особистості стають вирішальними і їх формування потребує впровадження нових підходів у процес навчання. Сучасна педагогіка спрямована на створення оптимальних умов для інтелектуального розвитку та самореалізації особистості, оскільки людина є найвищою цінністю суспільства. Від рівня освіти в країні залежить добробут людей і можливість інтелектуальної конкуренції на міжнародній арені. Для викладачів мови важливо, щоб молодь цікавилася літературою, прагнула більше дізнатися про рідну мову та формувала мовну культуру. Концепція нової української школи визначає, що «у процесі навчання здійснюватиметься самостійний вибір із застосуванням методів навчання, пов'язуючи вивчене з реальним життям, враховуючи особистість учня» [Концепція]. Щоб викладати по-новому, лінгвісти повинні мати свободу дій – обирати навчальні матеріали, імпровізувати та експериментувати. Виховання самодостатньої людини, здатної мислити і вміти робити власний вибір вимагає від педагога чималих зусиль.

Аналіз попередніх досліджень. Сучасний процес навчання дітей української мови є досить складним за змістом і за структурою, а ефективність його залежить від розуміння педагогом сутності основ системи наукового знання і насамперед наукової теорії. Тому необхідна спеціальна підготовка педагогів до викладання української мови. Її опис представлено в теорії викладання основ науки, яка дає відповідь на запитання, як сформувати професійно-мовленнєву готовність педагогів до навчання української мови [Котик : 30].

«Культура мовлення учня – володіння усною та письмовою літературною мовою (орфографія, наголос, дикція, орфографія, морфологія, синтаксис) та вміння використовувати мову висловлювання відповідно до виразних цілей, комунікативних цілей та умов спілкування [Огієнко : 55]». Дослідженню проблеми культури мовлення присвячено праці провідних вчених (Г. Берегова, М. Вашуленко, К. Климова, А. Коваль, Л. Лушпинська, М. Наумчук, Т. Окунович, О. Пазяк, Л. Паламар, М. Пентилюк, В. Русановський, Г. Сагач). Поняття «культура мови» (спілкування) М. Вашуленко пов'язує

з дотриманням усталених мовних норм усної та писемної літературної мови та свідомим, цілеспрямованим і вмілим використанням мови та засобів виразності відповідно до мети та контексту. Спілкування – це також звичайний мовленнєвий етикет: типова формула вітання, прощання, благословення, запрошення тощо [Наумчук : 314]. Як бачимо, науковці розглядають мовленнєву культуру як володіння стандартизованими усними та письмовими формами літературного мовлення на всіх мовних рівнях, а також уміння використовувати мовні засоби, які найкраще підходять до певної мовленнєвої ситуації.

Мета статті: висвітлити прикладні аспекти проблеми формування культури усного мовлення у сучасній студентській молоді.

Результати та дискусії. Культура – сукупність фізичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, що виражає рівень історичного розвитку суспільства і народу, і відображається в результатах виробничої діяльності [Філософський сл. : 320]. Це складне ціле, що включає знання, мистецтво, мораль, закони, звичаї, набуті особистістю. Володіння рідною мовою впливає на її формування, суспільний і життєвий досвід. Мова і культура не тільки відображають зміст культури, а й формують загальну культуру суспільства. Найважливішими ознаками української національної культури є її різноманітність, своєрідність і самобутність. Іван Огієнко пов'язував мову з духовною культурою особистості [Огієнко : 43]. Мовленнєва культура студента виявляється в мовленнєвій діяльності і тісно пов'язана з формуванням особистості.

Мовна культура відображається на двох рівнях:

1) дотримання мовних норм у щоденному усному та письмовому спілкуванні;

2) презентаційні навички, що демонструють вміння вибрати найбільш підходящий з наявних мовних варіантів.

Наше дослідження з цього питання проводилось у двох аспектах:

1) спостереження за розмовною мовою студентської молоді та виявлення типових помилок;

2) відбір методів формування культури усного мовлення.

Виявлено, що студенти (незалежно від спеціальності) володіли розмовною українською мовою, але допускали орфографічні, граматичні та стилістичні помилки. Для прикладу наведемо деякі типи з них:

- неправильна (м'яка) вимова [ч], [ш];
- глухі приголосні в кінці слова та складу (ду[п] замість ду[б], ка[с]ка замість ка[з]ка);
- зловживання діалектикою;
- вживання слів, які не відповідають своїм характеристикам;
- наявність у студентському жаргоні слів-паразитів;
- синоніми з різних джерел;
- неправильне застосування звертань.

Згідно з нашими дослідженнями, на розвиток мовлення молоді мають вплив (негативний і позитивний) такі фактори: діалектне середовище (60–65%), відстеження слів іншими мовами (близько 10%), ЗМІ, Інтернет (10%). Інші фактори: сім'я, спілкування з однолітками та ін. – (15%). Значний вплив на формування розмовної культури має засвоєння мовних норм у процесі вивчення будь-якої мови, а також дисциплін професійної підготовки у закладах вищої освіти.

Другий напрямок наших досліджень – відбір методів формування мовленнєвої культури учнівської молоді. Методи навчання обґрунтовано дидактами (В. Бондар, О. Дубасенюк, О. Антонова, О. Савченко, З. Курлянд). Класифікація методів навчання (І. Лернер, М. Скаткін) базується на характері пізнавальної діяльності учнів та різних її рівнях. Вчені визначають інтерпретаційні, директивні, відтворювані, проблематичні, частково дослідницькі та дослідницькі методи. Багато вчених (Є. Голант, А. Алексюк та ін.) диференціюють методи навчання за джерелом знань: словесні, наочні, практичні. Обираючи українську методiku навчання, О. Біляєв [Біляєв] враховує найбільш прийнятний усний виклад матеріалів (розповіді, пояснення), діалоги, спостереження учнів за мовою, методи відпрацювання, підручники.

За словами З. Курлянд [Курлянд], у процесі дослідження проблеми ми використовували методiku організації та реалізації навчально-пізнавальної діяльності у старшій школі. З них: словесні (лекції, пояснення, розповіді, діалоги,

інструктаж); наочні (спостереження, ілюстрації, демонстрації); практичні (практики, практичні роботи, досліди, продуктивні (навчальні) практики). Т. Окуневич вважає, що основний фокус формування мовленнєвої культури має переміститися від формальної пам'яті основних принципів, визначень і правил, прикладів і винятків граматичної теорії до вивчення яскравого мовлення в різних формах і жанрах на основі освіти, текстів, що формують комунікативну культуру та всебічні вербальні здібності особистості. Все це свідчить про необхідність постійного розвитку мовленнєвої культури, а також задоволення вимог мовленнєвих навичок студентів, найважливішими з яких є: вміння адекватно сприймати і відтворювати усне та письмове мовлення, використовувати вправи з аудіювання та читання, практикуватися у стилях і ситуаціях спілкування тощо. Учасники на заняттях відтворюють готові тексти та створюють різні типи висловів (монологи, діалоги) [Окуневич]. Г. Берегова, вивчаючи процес формування майбутньої експертної фонетичної культури в умовах діалекту, спирається на метод групування Л. Симоненкової. До цієї категорії належать теоретичні методи (діалог, спілкування, використання підручників) та методи теоретичного та практичного дослідження мови (фоніка, граматики, орфографічна, лексична, стилістичні вправи), фонологічне збагачення (мовна комунікативна діяльність, копіювання мовних зразків). Усні практики мають бути пріоритетними, оскільки вони позитивно впливають на формування внутрішнього мовлення, а також на зміст і структуру письма. Г. Берегова вказувала, що ці методи сприяють цілеспрямованому розвитку фонологічних навичок та допомагають студентам удосконалювати вміння самостійно здобувати знання та використовувати їх на практиці [Берегова]. Під час дослідження ми використовували методи набуття знань з мови та фонетики, методи формування навичок (мовно-фонетичних). Безсумнівно, що застосування методу практики відіграло провідну роль у формуванні мовної культури. На заняттях застосовували мовні, мовленнєві вправи та завдання, комунікативні завдання і ситуації. Метою мовної практики є використання такого матеріалу для виконання дій за межами словесного контексту,

де йдеться лише про скріплення чи граматичні форми. Прикладом мовленнєвої практики є конструктивна практика (заміщення та перетворення), покликана розвивати часткові мовленнєві навички та стимулювати розвиток комунікативного мовлення. Вправи на заміну передбачають заміну (підстановку) окремих слів, словосполучень у межах фраз, запропонованих педагогом.

Альтернативні вправи також використовуються для створення мікродіалогів, де вправи виконуються з різними сполученнями слів і виразів, пов'язаних із запитом, постановкою запитань тощо. Вправи на трансформацію передбачають деяку трансформацію (рефакторинг) запропонованої фрази, зміну її структури шляхом зміни її граматичної форми, заміну слів чи словосполучень тощо. Такі вправи особливо корисні для розвитку розмовних навичок. Наприклад, вправи з перекладу: словесник формулює коротке повідомлення про подію і просить іншого учасника уточнити цей факт, поставивши запитання.

На основі дослідження І. Гудзика ми використали методику умовних комунікативних вправ на основі штучно створених мовленнєвих ситуацій та різних видів прямої мовленнєвої діяльності: спонтанний діалог та монолог під час обговорення. Наприклад: сформулюйте проблему, що обговорюється, та використайте її в ігровій діяльності.

О. Хорошковська визначила умовну мовленнєву практику як один із найефективніших методів у формуванні культури мовлення у попередній підготовці (модельні практичні оцінювальні висловлювання, навчальні ігри) [Хорошковська]. На етапі формування мовних навичок ми використовуємо продуктивний та творчий підхід, спрямований на розвиток вміння самостійно висловлюватись. Суть цього підходу полягає в організації навчальної діяльності для стимулювання комунікативного мовного розвитку студентів. Для його реалізації використовувалися умовно-мовленнєві вправи та завдання навчального характеру, а також комунікативні завдання, що передбачають самостійне мовлення за метою та орієнтовані на учасника чи комунікатора. В основі цих вправ і завдань лежить мотивація, бажання висловити думку з метою поінформувати, запитати, пере-

конати, спонукати до дії. У більшості випадків, використовуючи умовну мовленнєву практику на занятті, словесник звик моделювати штучну ситуацію, словесно описуючи уявну реалістичну ситуацію, уточнюючи мету виступу, призначаючи учасників співрозмовниками, реалізуючи мовленнєві дії у формі діалогу. Зазвичай це ігрові вправи, які зараз у методиці називають інтерактивними методами.

Яскравою ознакою професійної мовленнєвої культури є вміння розмовляти зі співрозмовником, що особливо важливо на наших курсах, де ми пропонуємо умовно-мовленнєві вправи та завдання, які передбачають дотримання етикету, використання звертань та форм вибачення. Наприклад, педагог пропонує провести бесіду в уявній ситуації: «Вам потрібно розповісти історію свого міста. Ви не пам'ятаєте деяких історичних фактів. Вам незручно. Знайдіть спосіб вийти з цієї ситуації». Як зазначалося раніше, мовленнєві ситуації, створені в аудиторії, є вигаданими та штучними. Вони передаються усно або через відео. Серед них є ситуації, які мають безпосереднє відношення до майбутніх професій. При формуванні навичок монологічного мовлення широко використовується виробничо-творчий метод, який тісно пов'язаний з багатьма іншими. Комунікативні завдання мають на меті розмову про ситуацію.

Приклад:

1. Провести бесіду з науковим керівником групи про можливість відвідування занять за персональним розкладом.

2. Обговоріть з одногрупниками, як краще підготуватися до привітання з Днем студента.

3. Як я уявляю свій перший робочий день?

4. Як користуватися ресурсами Інтернету?

Для розвитку комунікативних навичок широко використовуються ділові ігри. Завдання словесника – мотивувати мовців удосконалювати своє мовлення. Вважаємо доцільним застосування методу дискусії для розвитку культури діалогічного (монологічного) мовлення.

Висновки. Отже, у статті побіжно висвітлено окремі прикладні аспекти сучасної комунікативно зорієнтованої методики формування мовленнєвої культури студентів у процесі вивчення курсу української мови та фахових дисциплін. Особливу увагу було приділено розвитку у студентської молоді небайдужості до

виражальних можливостей слова, престижу своєї мови у цілому і професійного мовлення зокрема. Досвід викладацької роботи засвідчує, що питання про культуру повсякденного мовлення здобувачів освіти, на жаль, продовжує набувати особливого драматизму з огляду на

гібридні загрози національній безпеці у контексті окупаційної війни РФ проти України. Значні зусилля потрібно спрямовувати на формування мовної свідомості сучасної молоді, бо «як основа духовності народу, мова є підмурком існування нації» (О. Пономарів).

ЛІТЕРАТУРА

1. Берегова Г. Д. Формування культури мовлення студентів-аграрників в умовах нижньонадніпрянських говірок : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2002. 245 с.
2. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посіб. Київ : Генеза, 2005. 180 с.
3. Концепція Нової Української школи. URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/zagalno-serednya-osvita-2/nova-ukrajinska-shkola> (дата звернення: 11.06.2021).
4. Котик Т. М. Методика навчання української мови в початковій школі : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ, 2015. 296 с.
5. Курлянд З. Н., Хмелюк Р. І., Семенова А. В. та ін. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / за ред. З. Н. Курлянд. Вид. 3-тє, перероб. і доп. Київ : Знання, 2007. 495 с.
6. Методика навчання української мови в початковій школі : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ : Літера ЛТД, 2010. 364 с.
7. Наумчук М. Словник-довідник основних термінів і понять з методики української мови. Тернопіль : Астон, 2003. 132 с.
8. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд. авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2010. 436 с.
9. Окуневич Т. Г. Культура мовлення майбутнього вчителя-словесника в умовах українсько-російської двомовності : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2003. 225 с.
10. Стахів М. Український комунікативний етикет : навч.-метод. посіб. Київ : Знання, 2008. 245 с.
11. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям : вибрані твори в 5 т. Київ, 1977. Т. 3. 670 с.
12. Філософський словник / за ред. В. І Шинкарука. Вид. 2-ге, перероб. і доп.). Київ, 1986. 796 с.
13. Хорошковська О. Н. Методика навчання української мови у початкових класах шкіл з російською мовою викладання. Київ : Промінь, 2006. 256 с.

REFERENCES

1. Bereghova Gh. D. (2002) Formuvannja kuljтуры movlennja studentiv-aghrarnykyv v umovakh nyzhnjonaddniprjansjkykh ghovirok: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Kherson. derzh. un-t. Kherson, 245 s.
2. Biljajev O. M. (2005) Linghvodydaktyka ridnoji movy: navch.-metod. posib. Kyiv: Gheneza, 180 s.
3. Konceptija Novoji Ukrajinsjkoji shkoly. URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/zagalno-serednya-osvita-2/nova-ukrajinska-shkola> (data zvernennja: 11.06.2021).
4. Kotyck T. M. (2015) Metodyka navchannja ukrajinsjkoji movy v pochatkovij shkoli : navch.-metod. posib. Ivano-Frankivsk, 296 s.
5. Kurljand Z. N., Khmeljuk R. I., Semenova A. V. ta in. (2007) Pedagoghika vyshhoji shkoly : navch. posib. / za red. Z. N. Kurljand. Vyd. 3-tje, pererob. i dop. Kyiv : Znannja, 495 s.
6. Vashulenko M. S. (ed.) (2010) Metodyka navchannja ukrajinsjkoji movy v pochatkovij shkoli : navch.-metod. posib. dlja stud. vyshh. navch. zakl. Kyiv : Litera LTD, 364 s.
7. Naumchuk M. (2003) Slovyk-dovidnyk osnovnykh terminiv i ponjatj z metodyky ukrajinsjkoji movy. Ternopil : Aston, 132 s.
8. Oghijenko I. (Mytropolyt Ilarion) (2010) Ridna mova / uporjad. avt. peredmovy ta komentarij M. S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kuljtura i nauka, 436 s.
9. Okunevych T. Gh. (2003) Kuljtura movlennja majbutnjogho vchytelja-slovesnyka v umovakh ukrajinsjko-rosijsjkoji dvomovnosti : dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Kherson. derzh. un-t. Kherson, 225 s.
10. Stakhiv M. (2008) Ukrajinsjkyj komunikatyvnyj etyket : navch.-metod. posib. Kyiv : Znannja, 245 s.
11. Sukhomlynsjkyj V. O. (1977) Serce viddaju ditjam : vybrani tvory v 5 t. Kyiv, T. 3. 670 s.
12. Shynkaruko V. I (ed.) (1986) Filosofsjkyj slovyk. Vyd. 2-ghe, pererob. i dop.). Kyiv, 796 s.
13. Khoroshkovsjka O. N. (2006) Metodyka navchannja ukrajinsjkoji movy u pochatkovykh klasakh shkyl z rosij-sjkoju movoju vykladannja. Kyiv : Prominj, 256 s.

I. V. KUZMINA

*Lecturer at the Department of Language Studies,
Municipal Higher Educational Institution “Lutsk Pedagogical College”
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: ikuzjmina@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0002-7126-1967>*

O. M. STOLIARCHUK

*Lecturer at the Department of Language Studies,
Municipal Higher Educational Institution “Lutsk Pedagogical College”
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: olgastolyarchuk@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0002-5778-1608>*

**APPLIED ASPECTS OF THE UNDERGRADUATE STUDENTS’ SPEECH
CULTURE DEVELOPMENT**

The article reveals such concepts as «culture», «language and culture» and the relationship between them. Factors affecting the language and culture of students are identified, attention is paid to the methods of language and culture formation in the conditions of a higher school. Some teaching methods are characterized by taking into account the nature of the participants cognitive activity. Emphasis is placed on methods of producing oral culture, types of language and sound exercises, and communication tasks. A method of improving one’s own language and culture of young people is proposed.

In Ukraine, language learning is a national duty of every Ukrainian. At the same time, the state guarantees the free development and use of languages in ethnic communities. In a multi-ethnic environment, the formation of language culture is a primary task. Each language is a reflection of the national culture of the people and an important means of socialization of the individual. The modern information society makes new demands on education, one of which is to train people who can make key decisions and find ways to communicate in new environments. Mobility, independence, creativity, the ability to adapt to rapid changes – these personality traits become decisive and their formation requires the introduction of new approaches to the learning process. Pedagogy is aimed at creating optimal conditions for intellectual development and self-realization of the individual, since a person is the highest value of society. The well-being of people and the possibility of intellectual competition in the international arena depend on the level of education in the country. For language teachers, it is important that young people are interested in literature, seek to learn more about their native language, and form language culture. Today, all of Ukraine says that in these difficult times it is very important to preserve our language and traditions. Therefore, teachers are always looking for something new to make learning not only effective, but also interesting. So, the concept of the new Ukrainian school determines the importance of using the following teaching methods: «In the process of teaching, an independent choice will be made with the use of teaching methods, connecting what has been learned with real life, taking into account the student’s personality». To teach in a new way, linguists must have the freedom to choose teaching materials, improvise and experiment. Raising a self-sufficient person, capable of thinking and making his own choices, requires considerable effort from the teacher.

Key words: culture, speech culture, teaching methods, learning exercises and tasks.